

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Урсу Н.О.
« ___ » _____ 2019 р.

Дипломна робота

Магістра

з теми: **«ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЦЕСУ РЕСТАВРАЦІЇ ЖИВОПИСУ НА
ПОЛОТНІ: ПОРУШЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ҐРУНТУ З ОСНОВОЮ
(НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ З ФОНДУ КПДІМЗ)»**

Виконала:
студентка 2 курсу, РТМ1-М18 групи
спеціальності 023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
Мурах Лілія Ростиславівна

Керівник:
Віштакенко В. А., кандидат
мистецтвознавства, старший викладач
кафедри образотворчого і декоративно-
прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва.

Рецензент:
Гуцул І. А., кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого і
декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва.

Кам'янець-Подільський – 2019 р

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОШКОДЖЕННЯ ОЛІЙНОГО ЖИВОПИСУ НА ПОЛОТНЯНІЙ ОСНОВІ.....	6
1.1. Причини виникнення механічних пошкоджень полотняної основи.....	6
1.2. Види ґрунтів олійного живопису і їх пошкодження.....	14
1.3. Пошкодження фарбового шару олійного живопису.....	24
РОЗДІЛ 2. ПИТАННЯ РЕСТАВРАЦІЇ ЖИВОПИСУ НА ПОЛОТНІ У СУЧАСНІ РЕСТАВРАЦІЙНІЙ ПРАКТИЦІ.....	31
2.1 Методи відновлення зв'язку ґрунту з полотняною основою.....	31
2.2. Специфіка відновлення великих за розміром втрат авторського живопису.....	39
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕСТАВРАЦІЇ ЖИВОПИСУ НА ПОЛОТНІ НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ З ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА.....	53
3.1 Аналіз стану збереженості твору під час надходження на реставрацію.....	53
3.2. Методика реставрації живопису на полотні на прикладі роботи з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.....	61
РОЗДІЛ 4. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	73
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми. Усі народи пишаються своїми культурними надбаннями, бережуть їх, водночас стараючись робити їх живими елементами суспільного життя. За допомогою культурної спадщини народи духовно формуються, розвиваються та зростають.

Реставраційна наука в Україні допомагає вирішувати питання та проблеми, що пов'язані з загрозою втрати культурного надбання минулого, яке уособлюється в творах мистецтва. Мета консервації та реставрації полягає у збереженні творів мистецтва, що мають духовну, історичну та культурну та національну цінність. Метою консервації є вивчення та підтримка у відповідній формі твору станкового живопису. Також її метою є відновлення цінних культурно-значущих властивостей, втілених в фізичній та хімічній структурі. Консервація передбачає мінімальне втручання у структуру та вигляд твору. Метою реставрації є розкриття культурно-значущих властивостей пам'ятки.

Особливе місце в реставраційній науці займає робота з творами XVIII – XIX ст. які створювались шляхом експериментування технік та нових матеріалів при створенні станкового живопису. В XX ст. почали реставрувати картини, які реставрувались у XVIII – XIX ст.

Процес реставрації живопису на полотні, а саме порушення зв'язку між шарами живопису та ґрунту з основою є актуальною проблемою реставраційної науки від початку її існування й до наших днів.

При реставрації картин олійного живопису на полотні, для вирішення реставраційних проблем твору застосовуються як традиційні, так і новітні методики з використанням нових технічних засобів і сучасних матеріалів.

Питання з теми відновлення зв'язку між шарами живопису та відновлення втрат фарбового шару авторського живопису розглядали науковці та

реставратори, такі як: Кудрявцев Е.В., Тихомирова І.М., Іванова О.Ю., Петрунин Є.В., Титов В.П. [40; 67].

Мета роботи: дослідити та проаналізувати процес реставрації живопису на полотняній основі, зокрема питання порушення зв'язку ґрунту з основою на прикладі роботи з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Завдання дослідження:

- дослідити та проаналізувати наявну джерельну базу;
- розглянути причини виникнення механічних пошкоджень станкового живопису на полотняній основі.
- Визначити види ґрунтів олійного живопису та специфіку їх пошкодження;
- дослідити питання пошкодження фарбового шару олійного живопису;
- проаналізувати основні методи відновлення зв'язку ґрунту з полотняною основою;
- висвітлити специфіку відновлення великих за розміром втрат авторського живопису;
- виконати реставраційну документацію у вигляді реставраційного паспорта;
- провести реставрацію православної ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Олійний живопис ХІХ ст. на полотняній основі, «Хрещення Ісуса Христа».

Об'єкт дослідження – процес реставрації олійного живопису на полотняній основі.

Предметом дослідження є – порушенням зв'язку ґрунту з основою та відновлення великих втрат авторського живопису.

Методи дослідження. Під час виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу;

аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений порівняльним мистецтвознавчим аналізом станкових живописних творів. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Практична та наукова цінність:

Систематизовані знання з даної теми можуть використовуватися в науковій та практичній реставраційній діяльності.

Структура і обсяг роботи

Текстова частина магістерської роботи складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи 83 сторінки, список використаних джерел налічує 86 позиції.

Практична частина представлена реставрацією пам'ятки образотворчого мистецтва з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника – православна ікона XIX ст. «Хрещення Ісуса Христа» автор невідомий, та копією картини «Італійська дівчина біля криниці» автор Адольф Вільям Бугро.

ВИСНОВКИ

У ході виконання теоретичної та практичної частини магістерської роботи було досліджено та проаналізовано питання проблематики процесів реставрації живопису на полотняній основі. Виділено, досліджено та проаналізовано питання порушення зв'язку ґрунту з основою та специфіки відтворення великих за розміром втрач авторського живопису на прикладі роботи з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею заповідника.

Було досліджено та проаналізувати наявну джерельну інформаційну базу. В ході дослідження розглянуто причини виникнення механічних пошкоджень станкового живопису на полотняній основі. Розглянулись наслідки безпосередньої механічної дії, мікробіологічних та ентомологічні руйнувань, забруднення поверхні твору та порушеннями технологічних норм реставрації. Встановлено, що природне старіння, особливість виготовлення твору, умови зберігання та використання полотна є основними причинами пошкодження картини.

Причини виникнення пошкоджень олійного фарбового шару. Ушкодження фарбового шару, як правило, взаємопов'язане з ушкодженням основи та ґрунту. Нерівномірне старіння шарів живопису, зміни температури і вологості призводить до порушення цілісності фарбового шару, ґрунту їх з'єднання один з одним та з основою. Пластичність олійної фарби й ґрунту змінюється, фарбовий шар втрачає сполучну речовину, виникає процес дифузії зв'язуючого.

Розглянули, проаналізували види та специфіку ґрунтів для олійного живопису. Здійснили загальне визначення основних аспектів реставрації живопису на полотні у сучасній реставраційній науці та практиці.

Відновлення зв'язку ґрунту з полотняною основою та зв'язку ґрунту з порушеним фарбовим шаром. Розглянули основні методи відновлення та укріплення зав'язків між усіма шарами станкового живопису. Методи та

специфіку помилкового дублювання, дублювання через мікалентний папір, нанесення та дія закріплюючої заклейки.

Проаналізували питання реставраційних тонувань та відновлення великих за розміром втрат авторського живопису. Вимоги до кольору та тону тонувань, методи нанесення фарби на реставраційний ґрунт. Розглянули особливості тонувань великих за розміром втрат авторського живопису. Основні вимоги до реконструкції важливих елементів зображення.

Виконано реставраційну документацію у вигляді реставраційного паспорта та фотофіксації етапів реставраційної діяльності.

Проведено реставрацію православної ікони, що надійшла до реставраційної майстерні Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Картина XIX ст. «Хрещення Ісуса Христа» автор невідомий, виконана в техніці олійного живопису на полотняній основі.

Під час практичної реставраційно – консерваційної діяльності картину було демонтовано з музейного підрамника та розтягнуто на робочий, а згодом новий підрамник. Поверхню картини антисептували з тильної та лицевої сторони полотна. Розчистили тильну сторону полотна від пилових забруднень. Було відновлено цілісність основи та укріплено шари живопису з тильної сторони полотна. Підготували полотно та підрамник для дублювання основи. Дублювали картину на нове полотно. Доповнили втрати авторського ґрунту реставраційним ґрунтом. Провести видалення поверхневих забруднень та потоншення старого лакового покриття. Роботу покрили ізолюючим шаром лаку та здійснили тонування в місцях втрат авторського живопису.

Також залишились можливості для реставраційного втручання в майбутньому не було приховано чи знищено специфіку технології, за допомогою якої був створений предмет.

СПИСОК ВМКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алешин А.Б. Реставрация станковой масляной живописи в России. Развитие принципов и методов. 1989.
2. Алпатов М.В. Андрей Рубльов. Изобр. Москва: Искусство, 1972. 204 с.
3. Алпатов М.В. Краски древнерусской иконописи. Москва: Изобр. Искусство, 1972. 115 с.
4. Архив Ленинградского отделения Института археологии Академии наук СССР, собр. Лихачева, № 71.
5. Балаева С.П., Малеин Н.И., Тихонов Н.П., Трончинский С.В., Фармаковский М.В. Хранение музейных ценностей. Ленинград: 1940. 128 с.
6. Белозерова В.Г. Международные нормативные документы по реставрационной этике Информкультура ГБЛ. Обзорная информ. Москва, 1990. Вып. 6. С. 12-16.
7. Бобров Ю.Г. Теория реставрации памятников искусства: закономерности и противоречия. Москва, 2004.
8. Бочаров Г., Выголов В. Вологда А., Белозерск В. Изд. 2, Москва: Искусство, 1969. 295 с.
9. Бочаров Г., Выголов В., Вологда А., Белозерск В. Изд. 1, Москва: Искусство, 1979. 351 с.
10. Брегман Н.Г. Микроскопия в консервации Художественное наследие. Вып. 18. Москва, 2000.
11. Брегман Н.Г. Реалии в реставрации живописи Исследования в реставрации. Тезисы докладов международной научно-методической конференции. Москва: 2001.
12. Брегман Н.Г. Фотодокументация как часть информационной базы в реставрации живописи Сборник докладов международной научно-методической конференции. Москва: 2001. 56 с .

13. Брянцев А., Гашков А. Новая система упаковки картин. — «Сообщения Гос. Эрмитажа». Вып. 18, Ленинград, 1960.
14. Ванд-Поляк С.В. Практика хранения коллекций в местных художественных музеях. Москва: 1970.
15. Вилинбахова Т.Б. Станковая живопись Новгорода последней четверти XV — первой половины XVI столетия. К проблеме формирования общерусского искусства XVI в. Москва: 1980. 23 с.
16. Восточноазиатские лаки. Методика реставрации, исследования. ВХНРЦ Москва: 2000.
17. Голейзовский Н.К., Ямщиков С.В. Рублев. Образ и цвет. Москва: Изобр. Искусство, 1978. 2 с, 20 табл.
18. Голиков В.П. Структура живописи, причины ее повреждений и качество реставрации. Художественное наследие: хранение исследование реставрация под ред. Зверева В.В. Вип.16. Москва, РИО. ГосНИИР, 1995. 18-43 с.
19. Государственный Русский музей. Служба реставрации музейных ценностей: [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: [Http://restoration.rusmuseum.ru/rest-best-restoration-2011.htm](http://restoration.rusmuseum.ru/rest-best-restoration-2011.htm) Назва з екрану.
20. Грабаревские чтения. Международная научная конференция. Вып. 5, Москва, ВХНРЦ, 2003.
21. Грабарь И.Э., Рублев А. Очерк творчества художника по данным реставрационных работ 1918-1925гг. Вопросы реставрации. Москва: 1926.
22. Гренберг Ю.И. Всесоюзная центральная научно-исследовательская лаборатория по консервации и реставрации музейных художественных ценностей. Москва: Искусство, 1976.
23. Гренберг Ю.И. Основы музейной консервации и исследования произведений станковой живописи. Москва: 1976.

24. Девина Р.А. Некоторые вопросы музейного хранения. Вып. 27, Москва, ВЦНИЛКР, 1971.
25. Домбровекая Е.А. О технике древнерусской станковой живописи и методах ее реставрации. Рукопись. (Архив ГТГ, Ns 8/II, 1045a) 61 с.
26. Дорофієнко І.П. Фактор збереження пам'яток та проблеми їх реставрації. Проблеми збереження, консервації і реставрації музейних пам'яток історії та культури. Київ: ННДРЦУ, 1998. 48-50 с.
27. Зайцев А. Наука о цвете и живописи. Москва: 1986. Закрепление красочного слоя и грунта: [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: <https://www.art-spb.ru/article/252> Назва з екрану.
28. Зверев В.В. О толковании основных терминов в научной реставрации Художественное наследие. Москва: 1989. С. 58.
29. Зверев В.В. От поновления к научной реставрации. Москва: 1999.
30. Иванова А.В., Лелекова О.В. Укрепление разрушенного грунта резных золоченых иконостасов Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып.1. Москва, 1975.
31. Інструктивні матеріали для працівників реставраційних майстерень і музеїв, Вып. 1-111. Москва, ВЦНИЛКР, 1966-1969.
32. Калашникова О.Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей: підручник Київ: Знання, 2006.
33. Кнорринг Г.М. Искусственное освещение музеев. Москва: 1969.
34. Кроллау Е.К. Действие света на музейные коллекции и средства их защиты. Вып. 21. Москва, ВЦНИЛКР, 1968.
35. Кроллау Е.К. Искусственное освещение в музеях. Особенности освещения различных экспозиций. Вып. 24 - 25. Москва, ВЦНИЛКР, 1969.
36. Кудрявцев Е.В. Техника реставрации картин. Москва: 2002.
37. Кудрявцев Е.В. Техніка реставрації картин. Москва: 2000. 45 с.

38. Кудрявцев Е.В., Лужецкая А.Н., Основы техники консервации картин. Москва: 1937.
39. Лазарев В.Н. Московская живопись, шитье и скульптура первой половины XV в. История русского искусства. Том. III. Москва: Изд. АН СССР, 1955. 187-214 с.
40. Лаурина В.К. Реставрационные работы в Государственном Русском музее Памятники культуры. Новые открытия. Москва: Наука, 1977. 175-183 с.
41. Лелеков А.А., Зверев В.В. Методические рекомендации по реконструкции и реставрации археологических находок. Москва: Худ. наследие, 1989. 64 с.
42. Лелеков Л.А. Теоретические проблемы современной реставрационной науки. Москва: Художественное наследие 1989. 34-38 с.
43. Лелекова О.В. Укрепление произведений древнерусской станковой живописи. Вып. 17-18. Москва, ВЦНИЛКР, 1966.
44. Майстерня реставрації станкового олійного живопису: [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: [Http://restorer.com.ua/gallery.html](http://restorer.com.ua/gallery.html) Назва з екрану.
45. Малова А.М. Принципы реконструкции произведений древнерусской станковой живописи в Государственном Эрмитаже Теоретические принципы реставрации древнерусской станковой живописи (материалы всесоюзной конференции). Москва: 1970.
46. Мокрецова И. П., Наумова М. М., Киреева В. Н., Добрынина Э. Н., Фонкич Б. Л. Материалы и техника византийской рукописной книги. Москва, 2003
47. Никитин М.К., Мельникова Е.П. Химия в реставрации. Справочное пособие. Ленинград: 1990. 145 с.
48. Никифор Н.А. Новый метод исследования музейных объектов. Вып. 7. Москва, ВЦНИЛКР, 196 С. 33.

49. Онлайн-музей Gallerix. [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: <https://gallerix.ru/learn/vidy-gruntov-dlya-maslyanoj-zhivopisi-ix-svoystva-i-sposoby-prigotovleniya/> Назва з екрану.
50. Основы музейной консервации и исследований станковой живописи. Москва: 1981.
51. Основы музейной консервации и исследования произведений станковой живописи. [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: <http://restorer.com.ua/library.html> Назва з екрану.
52. Отчет по научно-исследовательской теме «Разработка метода противоаварийной консервации красочного слоя росписей Дионисия в соборе Рождества Богородицы в Ферапонтове. 1981-1985. 10-34 с.
53. Охорона музейних пам'яток і опис їх збереження. Москва: 1964.
54. Перцев Н.В. Материалы по реставрации. Государственный Русский Музей. Санкт-Петербург: 2001.
55. Плендерлис Г.Д. Консервация древностей и произведений искусства. Вып. 8 - 11 Москва, ВЦНИЛКР, 1963 - 1964.
56. Попов Г.В. Живопись и миниатюра Москвы середины XV начала XVI в. Москва: Искусство, 1975. 332 с.
57. Попов Г.В. Реконструкция в процессе реставрации памятников станковой древнерусской живописи Теоретические принципы реставрации древнерусской станковой живописи. Москва: 1970.
58. Проблеми зберігання художніх цінностей в музеях. Матеріали Всесоюзної наукової конференції. Москва: ВЦНІЛКР, 1971.
59. Профессия реставратор. Труды и дни Ольги Лелековой. Москва: 2003.
60. Реставрація творів станковий олійного живопису. Москва: Мистецтво, 80 с.
61. Реставрация и реставраторы в России сегодня .Материалы конференции. Доклады, сообщения, тезисы. Москва: 1998.

62. Реставрация икон. ВХНРЦ. Москва: 1993
63. Реставрация произведений графики. ВХНРЦ им. И.Э.Габаря. Москва: 1995.
64. Реставрация станковой масляной живописи. Москва: ВХНРЦ, 1976. 7 с.
65. Сланский Б. Техника живописи: живописные материалы. Москва: 1962.
66. Творческий блог «art life» Виктории Латки. [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: [Http://www.viktoria-latka.com/restavriuem-kartinu-svoimi-rukami/](http://www.viktoria-latka.com/restavriuem-kartinu-svoimi-rukami/) Назва з екрану.
67. Тимченко Т.Р. Экспертиза творів образотворчого мистецтва: живопис (історія та методологія). Київ, 2017. 119с.
68. Титов М. Ф. Визначення та опис стану збереження творів станкового живопису. Київ, 2017. 36 с.
69. Тихомирова И.М., Иванова Е.Ю., Петрунин Е.В., Титов В.П. Технология и исследование произведений станковой и настенной живописи. Москва: ГосНИИР, 2000.
70. Тютюнник В.В. Матеріали і техніка живопису. Видавництво Академії мистецтв СРСР. Москва: 1962 104 с.
71. Уолден С. Реставрация живописи - спасение или уничтожение?. Москва: Астрель, 2007. 17-39 с.
72. Фармаковский М.В. Акварель. Ее техника, реставрация и консервация. Москва: 1968.
73. Фармаковский М.В. Консервация и реставрация музейных коллекций. Москва: 1947.
74. Федосеева Т.С. Материалы для реставрации живописи и предметов прикладного искусства. Москва: РИО госНИИР, 1999.
75. Филатов В.В. Русская станковая стерная живопись, техника и реставрация. Москва: 1961 125 с.

76. Филатова В.В. Реставрация станковой темперной живописи. Москва: 1986
35 с.
77. Художественное наследие. Вып 21. Москва, ГосНИИР 2004. С. 51.
78. Художественное наследие. Вып 23. Москва, ГосНИИР 2006. С. 53.
79. Художественное наследие. Вып 8. Москва, ВНИИР 1983. С. 38.
80. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 1 –
22. Москва, 1980-2005
81. Шалина И.А. Музей как единое целое. Экспозиция и запасник Фе-
рапонтовский сборник. Москва: 2002.
82. Шаромазов М.Н. Летопись ферапонтовского собора Профессия -
реставратор. Труды и дни Ольги Лелековой. Москва: 2003.
83. Шелкова Е.Н. Проблемы нормализации температурно-влажностного
режима в архитектурных памятниках Ферапонтова монастыря Профессия
реставратор. Труды и дни Ольги Лелековой. Москва: 2003. 24 с.
84. Шистер А.Н. Материалы по оборудованию экспозиционных залов и
фондовых помещений картинной галереи. Одесса: 1960.
85. Щавинский А.Л. Очерки по истории техники живописи и технологии
красок в Древней Руси Известия ГАИМК, вып. 115. Москва, 1935. 159 с.
86. Яблоков А.П. Графика в паспорте реставрации памятников средневековой
живописи Художественное наследие. Москва: 1989. 14 с.